

гории темпоральности в неэлементарных простых предложениях. Теоретическую проблематику рассмотрено на фоне морфологической и синтаксической структуры современного украинского литературного языка. Определен синтаксический адвербиальный потенциал падежных и предложно-падежных форм, его пополнение за счет существительных и их функциональных эквивалентов. Проанализировано соотношение синтетизма и аналитизма в грамматической системе языка, внешней (адвербиальной) направленности исходных именных слов.

Ключевые слова: минимальная семантико-синтаксическая единица, вторичный предикат, адвербиальная синтаксема, темпоратив, темпоральная синтаксема, предлог, падеж, союз.

Mezhov Alexander. Morphologic-syntactical variants temporatyve in the grammatical system of the modern Ukrainian language. In the article of morphological and morphologic-syntactical variants of adverbial temporal syntaxemes on material of texts modern literary Ukrainian, correlation with subordinate temporal clause is analysed. Prepositional cases non-prepositional cases, adverb, adverbial participle how morphological facilities of expression of category of temporality are in the simple sentences are described. Theoretical problems have been examined against the background of the modern Ukrainian morphological and syntactic structure. The problem of transposition syntactic adverbial potential of case and preposition-case forms, principles of classification, varieties of transposition have been ascertained. Correlation of syntetism and analytism in the modern Ukrainian grammatical system, external (adverbial) orientation of initial noun word classes has been analyzed.

Key words: minimal semantic-syntactical units, the secondary predicate, adverbial syntaxema, temporatyve, temporale syntaxema, pretext, case, conjunction.

УДК 811.161.2'367.332.8

Ірина Мельник

АНАЛІТИЧНІ ТА СИНТЕТИЧНІ ЗАСОБИ ДІЄСЛІВНОЇ ТРАНСПОЗИЦІЇ

У студії здійснено цілісне дослідження засобів дієслівної транспозиції, теоретично обґрунтовано ступені їхньої реалізації на матеріалі сучасної української літературної мови, визначено специфіку дієслівної транспозиції іменних частин мови та прислівника. Відповідно до синтаксичного та морфологічного ступенів частиномовних переходів диференційовано засоби дієслівної транспозиції на аналітичні та синтетичні. Виявлено і схарактеризовано спеціалізовані та неспеціалізовані аналітичні засоби, що зумовлюють перехід

іменників, прикметників, числівників і прислівників у формально-синтаксичні позиції дієслова – позицію присудка двоскладного речення або співвідносного з присудком головного члена односкладного речення, окреслено їхню граматичну та семантичну своєрідність. Вирізнено й описано синтетичні засоби – спеціальні афіксальні морфеми, а також з'ясовано їхню роль у завершенні морфологічного ступеня дієслівної транспозиції, що усуває невідповідність форми слова зайнятій формально-синтаксичній функції.

Ключові слова: транспозиція, дієслівна аналітична синтаксична транспозиція, дієслівна морфологічна транспозиція, транспозит, аналітична синтаксична морфема-зв'язка, аналітична синтаксична морфема-напівзв'язка, суфікс.

Постановка наукової проблеми та її значення. Особливий інтерес до співіснування синтетичних та аналітичних засобів у граматичних системах мов флективно-синтетичного типу продиктований прагненням учених визначити перспективу змін у мові, зокрема у її морфологічній, синтаксичній та словотвірній підсистемах. Попри те що українська мова за своєю граматичною структурою належить до мов синтетичних, на сучасному етапі її функціонування виявлено тенденцію до поступового збільшення вкраплень аналітичних явищ. Набуття флективно-синтетичними мовами аналітичних ознак у лінгвістичних дослідженнях останніх десятиріч розглядають як показник прогресу мовної техніки [6, с. 9], що зумовлює видозміну основних напрямів розвитку й динаміки граматичного ладу української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під аналітизмом учені звичайно розуміють розподіл лексичного та граматичного значень між окремими елементами структурно та семантично об'єднаних компонентів як складників однієї граматичної категорії. На аргументований погляд І. Р. Вихованця, явище аналітизму «виявляється в роздільному вираженні основного (лексичного) і додаткового граматичного (морфологічного, синтаксичного, словотвірного) значень слова або в такому ж роздільному оформленні змістових характеристик речення, виражених лексичними засобами, і його граматичної спеціалізації, передаваної аналітичними власне-морфемами або аналітичними словами-морфемами» [3, с. 3]. У новітніх граматичних студіях проведено диференціацію аналітичних форм на три різновиди: морфологічні, синтаксичні та словотвірні [3, с. 3]. Найбільш вивченими є звичайно аналітичні форми морфологічних категорій. За спостереженнями А. П. Загнітка, необхідно розрізняти два різновиди морфологічної аналітичності (у вузькому тлумаченні – це аналітич-

ність морфології на тлі синтаксису): парадигматичний і текстовий. «Перший з них, – на думку дослідника, – базується на наявності аналітичних засобів у категоріальному аспекті мови (статистика). <…> Текстова аналітичність репрезентується в аналітичних формах у динамічному аспекті мови і спирається на дію комунікативно-прагматичних та ситуативних факторів, визначаючи особливості дистрибутивної мотивованості первинних і вторинних функцій морфологічних форм» [7, с. 32]. Недостатньо дослідженими у цьому плані, такими, що потребують системного аналізу, синтаксичні категорії.

Мета і завдання статті. Метою нашої праці є цілісне дослідження засобів дієслівної транспозиції, теоретичне обґрунтування ступенів їхньої реалізації на матеріалі сучасної української літературної мови. Заявлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначити специфіку дієслівної транспозиції іменних частин мови та прислівника; 2) відповідно до синтаксичного та морфологічного ступенів частиномовних переходів диференціювати засоби дієслівної транспозиції на аналітичні та синтетичні; 3) виявити і схарактеризувати спеціалізовані та неспеціалізовані аналітичні засоби синтаксичної дієслівності, окресливши їхню граматичну та семантичну своєрідність; 4) вирізнити синтетичні засоби та з'ясувати їхню роль у завершенні морфологічного ступеня дієслівної транспозиції.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасній українській мові відповідно до двох основних ступенів частиномовних переходів – синтаксичного та морфологічного – виокремлюємо аналітичні та синтетичні граматичні засоби транспозиції. У ролі граматичних елементів аналітичних форм зафіксовані звичайно аналітичні морфеми або специфічні аналітичні морфеми-зв'язки. Це передовсім прийменники, а також допоміжні дієслова, що зазнають десемантизації. Показовими у цьому плані є аналітичні засоби вираження дієслівної синтаксичної транспозиції. Характерно, що всі чотири її різновиди – відіменниковий, відприкметниковий, відприслівниковий та відчислівниковий – представлені у граматичній структурі української мови звичайно в аналітичному вияві. Це означає, що перехід інших частин мови – іменника, прикметника, прислівника та числівника у формально-синтаксичну сферу дієслова стає можливим за наявності експліцитно чи імпліцитно вираженої аналітичної синтаксичної

морфем-зв'язки *бути* або лише експліцитно представлених аналітичних синтаксичних морфем-напівзв'язок, які, не маючи повного семантичного навантаження, у структурі речення виконують роль своєрідних транспозиторів, наприклад: *У вимірах національних я українець* (Л. Костенко); *...Кальвін <...> у 1931 році став бакалавром природничих наук* («Хімія», 2010); *Розкішне волосся <...> стає необхідним елементом орнаментального задуму* («День», 2013); *Болота парку – різноманітні* («Шацький національний природничий парк : фотоальбом»); *Експлуатація свердловини є надто дорогою* («Тиждень», 2012); *...і під хмарами похмурими піна стала сива* (Є. Маланюк); *Теці, звичайно, у нас погано* (Л. Костенко); *І було страшно й солодко зараз* (Є. Маланюк); *То ж був один, тепер нас буде двійко* (Л. Костенко). Таке функційно-транспозиційне переведення витлумачуємо як дієслівну аналітичну синтаксичну транспозицію, суть якої полягає в синтаксичному переході згаданих частиномовних класів слів у формально-синтаксичні позиції дієслів. За транспонування інших частин мови у сферу дієслова аналітичні синтаксичні морфем-зв'язки надають «синтаксичним дієсловам, що мають аналітичну будову (за нашою термінологією – дієслівним аналітичним синтаксичним транспозитам – І. М.), визначальних граматичних дієслівних категорій часу і способу, а також ... особи, виду, роду тощо» [5, с. 366], тобто «синтаксично одієслівлюють вербалізовані іменні частини мови та прислівники» [5, с. 366], оскільки одиниці цих класів не можуть бути самостійними виразниками зазначених дієслівних граматичних категорій. Основні засади функційно-транспозиційної теорії, дали нам змогу зробити висновок про граматичну роль аналітичної синтаксичної морфем-зв'язки та семантичне навантаження відіменникових, відприкметникових, відчислівникових і відприслівникових дієслівних синтаксичних утворень як складників дієслівної аналітичної синтаксичної транспозиції.

Аналітичні засоби вираження дієслівної синтаксичної транспозиції диференціюємо на спеціалізовані та неспеціалізовані. Спеціалізованими аналітичними засобами синтаксичної дієслівності, на нашу думку, варто визнати аналітичні синтаксичні морфем-зв'язки, або власне-зв'язки, *бути, становити, являти собою*, оскільки лише вони, «транспонуючи іменні частини мови та прислівники в синтаксичні позиції дієслова, виконують суто граматичну роль і позбав-

лені лексичного навантаження» [5, с. 368]. Згадані аналітичні синтаксичні морфеми-зв'язки диференціюємо за здатністю переводити одиниці різних частиномовних класів слів у формально-синтаксичні позиції дієслова – позицію присудка у двоскладному реченні або позицію співвідносного з присудком головного члена односкладних речень.

З-поміж зазначених спеціалізованих аналітичних засобів синтаксичної транспозиції статус універсального, поліфункціонального, закріплено за аналітичною синтаксичною морфемою-зв'язкою *бути*, оскільки лише вона виявляє здатність транспонувати в синтаксичні позиції дієслова одиниці всіх частиномовних класів: іменники, прикметники, числівники та прислівники, надаючи їм визначальних дієслівних граматичних значень часу і способу, а також особи, числа і под., наприклад: *Він був лісником* (Л. Костенко); *Він лісник*; *Він буде лісником*; *Він був би лісником*; *Нехай він буде лісником*; *Ти будь лісником*; *Нехай би він був лісником*; *Сніг мокрий* (Л. Костенко); *Сніг був мокрий*; *Сніг буде мокрий*; *Сніг був би мокрий*; *Нехай сніг буде мокрий*; *Якби (коли б) сніг був мокрий*; ...*жінкам було хороше!* (М. Вінграновський); *Жінкам хороше*; *Жінкам буде хороше*; *Жінкам було б хороше*; *Нехай жінкам буде хороше*; *Якби (коли б) жінкам було хороше*; ...*правда одна* (Усна народна творчість); *Правда була одна*; *Правда буде одна*; *Правда була б одна*; *Нехай правда буде одна*; *Якби (коли б) правда була одна*.

На противагу аналітичній синтаксичній морфемі-зв'язці *бути*, власне-зв'язки *становити* та *являти собою* наділені обмеженими транспозиційними можливостями. Вони передовсім синтаксично одієслівлюють предикативно вжиті іменники, морфологічно експліковані безприйменниковим знахідним відмінком, наприклад: ...*заморозки становлять* <...> *небезпеку* для рослин... («Фізика та астрономія в сучасній школі», 2013); *Характерну ознаку власне-кількісних числівників становить* їхня лексико-семантична впорядкованість... (І. Вихованець); ...*займенники становлять* в іменниковому, прикметниковому та прислівниковому класах окремих підклас... (І. Вихованець); [*Інфляція. – І. М.*] *являє собою феномен грошовий* («Дзеркало тижня», 2008); ...*твір* <...> *являє собою функціонально, семантично і структурно завершений текст* (А. Загнітко). Щоправда, зв'язковий компонент *становити* також транспонує в синтаксичну сферу дієслова числівниково-іменникові сполуки, що звичайно

заступають формально-синтаксичну позицію складеного присудка двоскладного неелементарного речення, наприклад: *Видовий склад павуків становить 222 види з 19 родин* («Шацький національний природничий парк : фотоальбом»); *Площа його [Хелмського воєводства.– І. М.] території становить 3 866 кв. км.* («Єврорегіон Буг : Волинська область»); *Приріст прямих закордонних інвестицій в Україну 2011-го становив 4, 56 мільярдів доларів...* («Тиждень», 2012); *...російський ВВП становить близько 1 % світового* («Тиждень», 2012); *Загальна площа підземних вод становить 10% площі суходолу* («Атлас вчителя»); *Валовий збір цукрових буряків (фабричних) становив майже 1,5 млн. тонн...* («Віче», 2012).

До неспеціалізованих аналітичних засобів дієслівної синтаксичної транспозиції, за нашими міркуваннями, варто віднести аналітичні синтаксичні морфеми-напівзв'язки, або невласне-зв'язки. Зазначені зв'язкові компоненти здебільшого витлумачено як «гібридний тип слів, що поєднують функції дієслова і зв'язки» [1, с. 553] і перебувають на шляху до повної граматикизації. Щодо визначення їхнього кількісного та якісного складу, серед учених немає однастайності. Попри значні напрацювання у цій галузі, досі не визначений корпус невласне-зв'язок, що, крім граматичної функції, доповнюють лексичне значення присудкового імені або прислівника додатковими смисловими відтінками, «не запропоновано надійних наукових критеріїв установа ступенів десемантизації дієслів» [5, с. 368]. Тому репрезентовані в лінгвістичній літературі класифікації зв'язкових компонентів – це наслідок суб'єктивних підходів до спроби їхньої систематизації. До невласне-зв'язок звичайно належать дієслова *ставати/стати, лишатися/лишитися, залишатися/залишитися, зоставатися/зостатися, виявлятися/виявитися, називатися, вважатися, здаватися/здатися* і под., що одночасно є аналітичними синтаксичними виразниками граматичних дієслівних значень часу, способу, особи, виду, роду тощо та модифікаторами семантики предикативно вжитих іменних частин мови або прислівників.

Невласне-зв'язки як неспеціалізовані аналітичні засоби вираження синтаксичної дієслівності диференціюємо за можливістю переводити слова, що належать до різних частиномовних класів у позицію присудка двоскладного речення або співвідносного з присудком головного члена односкладного речення. До широковживаних, універсальних, тих, що транспонують у формально-синтаксичну сферу

дієслова іменники, прикметники, числівники та прислівники, звичайно зараховують дієслівні невластне-зв'язки *ставати/стати*, що вказують на набуття стану, перехід від одного стану до іншого; *лишатися/лишитися*, *залишатися/залишитися*, *зоставатися/зостатися*, що засвідчують збереження попереднього стану, подальше перебування у відповідному стані; *виявлятися/виявитися*, що констатують про виявлення стану, пов'язаного з уподібненням до когонебудь або чого-небудь, а також виявлення якісного, кількісного або оцінного стану [8, с. 91–92], наприклад: *Ірена Сольська стала музою для митців Молодої Польщі* («День», 2013); *Без роботи день роком стає* (Усна народна творчість); *Стає тісною їй земля* (Л. Мосендз); *Йому стає тепло...* (В. Малик) *...їх [бійців. – І. М.] стало одразу дуже багато* (О. Гончар); *Слон Бой залишився вдівцем* (Л. Костенко); *Несказане лишилось несказаним...* (Л. Костенко); *З восьми дітей нас двійко лишилося...* (О. Іваненко); *Пішов вовк по вовну та й сам остався стрижений* (Усна народна творчість); *[Вбитих. – І. М.] зосталося багато...* (П. Загребельний); *Знайти інструмент виявилось непросто...* («Україна молода»). Серед аналізованих найуживанішою є аналітична синтаксична морфема-напівзв'язка *ставати/стати*, зокрема її корелят доконаного виду *стати*.

Дещо обмеженішим аналітичним засобом вираження синтаксичної дієслівності варто визнати аналітичні синтаксичні морфеми-напівзв'язки *робитися/зробитися*, що зафіксовані із семантикою «ставати/стати яким-небудь, набуваючи певних властивостей, якостей, ознак, якогось вигляду», наприклад: *Відтак дві групи, не дійшовши згоди, зробились між собою антиподи* (Л. Костенко); *Відтак зробився гречин той баладою* (Л. Костенко); *Через це старі люди робилися дуже недбалими* (Усна народна творчість); *...а ти собі сидів би вдома і потроху грамотним робився...* (Остап Вишня); *Люди зробилися злі* (Л. Костенко); *Невесело <...> зробилося на душі...* (І. Пільгук); *У літаку самотній жінці зробилося погано* (В. Слапчук). Характерно, що аналізована морфема-напівзв'язка переводить у формально-синтаксичну позицію присудка двоскладного речення або співвідносного з присудком головного члена односкладного речення одиниці трьох частиномовних класів – іменників прикметників та прислівників. Ще більшу обмеженість виявляють дієслівні невластне-зв'язки на зразок *здаватися/здатися*, *видаватися/видатися і под.*, що вказують на позірність набуття певної ознаки або

уподібнення до когось або чогось і транспонують у синтаксичну сферу дієслова одиниці двох частиномовних класів: іменники та прикметники, наприклад: *Іноді мені українці здаються таким великим гарним птахом* (Л. Костенко); *Ніч здавалась днем* (Л. Костенко); *Ця гра здається теж простою* («День», 2013); *А децо <...> тепер здається неактуальним* (Л. Костенко); *...чайка здавалась срібною* (Ю. Мушкетик); *...стали вони [дуби.– І.М.] могутньою стіною <...> і видаються сукупно однією чорною тучею* (Ю. Мушкетик); *Смак молока видався дуже гірким* (У. Самчук); *Сироватці ж він [отаман.– І. М.] чомусь ще видався схожим на крука...* (Ю. Мушкетик); *...погляд той видався Філонові трохи дивним* (Ю. Мушкетик).

Решта неспеціалізованих аналітичних засобів дієслівної транспозиції виявляє вибірковість у поєднанні з предикативно зафіксованими компонентами, що можна пояснити семантичною сумісністю обох елементів – аналітичної синтаксичної морфеми-напівзв'язки та дієслівного транспозита. Це передовсім дієслівні невласне-зв'язки на зразок *називатися, зватися, іменуватися, величатися* та ін., що засвідчують прийнятту кваліфікацію стану істоти чи предмета через визначення власної чи загальної назви, яка їм відповідає. Характерно, що значення згаданих дієслівних зв'язкових компонентів сумісне лише зі значенням предикативно вжитих іменників, репрезентованих звичайно графемою називного або орудного безприйменникового відмінків, наприклад: *Чому все це називається – демократія, народовладдя?!* (Л. Костенко); *...вся система форм речення, що виражає категорію предикативності загалом, називається парадигмою речення* (А. Загнітко); *А он село, що зветься Лемеші* (Л. Костенко); *Недаремно ж і місто взивається – Львів* (В. Симоненко); *Три сини звались – Плаксуни* (В. Симоненко).

Неспеціалізовані аналітичні засоби синтаксичної дієслівності також поповнюють невласне-зв'язки, сполучуваність яких обмежена одиницями одного частиномовного класу – числівниками. Це звичайно аналітичні синтаксичні морфеми-напівзв'язки *налічувати, нараховувати, дорівнювати, сягати/ сягнути, налічуватися, нараховуватися, зібратися* і под., що позначають фіксацію кількісного стану через визначення кількості кого- або чого-небудь і виявляють здатність до поєднання з предикативно вжитими числівниками або числівниково-іменниковими сполуками у двоскладному неелементарному реченні з підметом, морфологічно експлікованим називним або

родовим відмінками, пор.: *Карцинофауна налічує шістдесят чотири види...* («Шацький національний природничий парк : фотоальбом») і *Наприкінці 2011-го загальноукраїнських організацій налічувалося 3,5 тисяч...* («Тиждень», 2012); *Гнізда [шершня звичайного. – І. М.] <...> нараховують до 10 ярусів стільників* («Атлас тварин і рослин України») і *На території національного парку нараховується сімдесят сім видів ссавців...* («Шацький національний природничий парк : фотоальбом»). З-поміж дієслівних зв'язкових компонентів виокремлюємо аналітичні синтаксичні морфеми-напівзв'язки на зразок *виповнюватися/виповнитися, сповнюватися/сповнитися, минати/минути* і под., що вказують на кількісно-вікові ознаки істоти або предмета і транспонують числівниково-іменникову сполуку у позицію складеного головного члена односкладного безособового речення, наприклад: *Султан ще молодий – йому щойно виповнилося тридцять...* (Ю. Мушкетик); *18 березня видатному конструкторові авіадвигунів, Герою України Федорові Муравченку виповнилося б 81* («Дзеркало тижня», 2010); *...Івану виповнилося 16 років...* («Україна молода», 2010); *Киліяні тоді сповнилось дванадцять років* (Ю. Мушкетик); *...коли дівчинці сповнилося десять років, а Аліпію II дванадцять, воєвода Степан з дружиною і дочкою приїхали до Києва й заручили малят* (Б. Бойчук); *...недавно минуло тобі сорок п'ять...* (О. Бердник); *... йому перевалило за шістдесят...* (А. Дімаров).

На периферії неспеціалізованих аналітичних засобів дієслівної синтаксичної транспозиції перебувають контекстуальні зв'язки. До них звичайно належать дієслова, що лише у відповідному семантичному контексті частково втрачають своє лексичне значення і виконують роль своєрідних транспозиторів, переводячи одиниці інших частиномовних класів у формально-синтаксичну сферу дієслова. Варто зауважити, що кількісний та якісний склад контекстуальних зв'язок до сьогодні чітко не окреслений. Науковці фіксують різну кількість дієслів, що у відповідному контексті виявляють здатність до уподібнення певній зв'язці і модифікують семантику предикативно вжитих іменників (частіше) або прикметників (рідше). Зокрема, функційного уподібнення до власне-зв'язки *бути* зазнають дієслова *виступати, поставати/постати, слугувати, правити, вживатися, функціонувати, жити, народитися, іти, піти, працювати* та ін.; до власне-зв'язки *становити – утворювати, формувати, репрезентувати* тощо; до невласне-зв'язки *ставати/стати – перетворитися,*

обернутися, повернутися, вмерти, померти, опинитися та ін. [8, с. 93], наприклад: *Іменник (і займенник) у називному відмінку як незалежна словоформа найчастіше виступає підметом у реченні* (І. Ющук); *...зміст статті виступає ремою...* (А. Загнітко); *Україна постає не спеціально прибраною для приїзду високого чиновника, а – стурбованою, злиденною, напруженою* («День», 2013); *А вона йде ... легка й мініатюрна, як ельф...* (Л. Костенко); *Так що й наш приїде засмаглий, немов каштанчик* (Л. Костенко); *Малі берізки повиростали стрункі та високі...* (Л. Костенко); *Семантичний ступінь ... представляють і ті відприкметникові дієслова, що утворилися від дієслівно-прикметникових сполук на зразок робити білим, робити сухим і под....* (К. Городенська) і т. д.

Корелятами власне-зв'язки *бути* в теперішньому та минулому часі виступають дієслова на зразок *стояти, сидіти, лежати*, що у відповідному контексті виконують зв'язкову роль, поєднуючись із предикативно вжитими прикметниками, а також дієслова *виглядати, почуватися*, які зафіксовані з предикативними іменниками та прикметниками, наприклад: *Батько сидів темний, як ніч* (Л. Костенко); *Цьогорічна виставка виглядає ще яскравішою* («День», 2013); *Почуваюся жебраком, прохачем, запитальним знаком* (Л. Костенко).

На противагу власне- і невласне-зв'язкам, контекстуальні зв'язки – складники так званих подвійних присудків. Якщо для перших типовим є вживання в семантично елементарних реченнях, то сферою функціонування других є семантично ускладнені структури, що утворені внаслідок накладання двох семантично елементарних побудов, у яких суб'єктні компоненти перебувають у подвійних синтаксичних зв'язках, наприклад: *Батько сидів темний...* (Л. Костенко) = *Батько сидів* + *Батько був темний*. За таких умов синтаксему, виражену називним відмінком у підметовій позиції, необхідно розглядати як щодо дієслівного, так і щодо прикметникового присудка, оскільки вона виконує, по-перше, семантичну функцію суб'єкта процесу й, по-друге, семантичну функцію суб'єкта якості.

Схарактеризовані вище аналітичні засоби як виразники дієслівних граматичних значень у структурі дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів необхідно відрізняти від синтетичних морфем, передовсім закінчень та суфіксів морфологічних дієслів – типових засобів реалізації граматичних значень. Принципова відмінність між згаданими аналітичними та синтетичними формами полягає в тому,

що перші спеціалізовані на вираженні значення синтаксичного часу (теперішнього, минулого, майбутнього), синтаксичного способу (умовного, наказового, спонукального, бажального), синтаксичної особи (звичайно третьої особи однини і множини теперішнього й майбутнього часу, другої та третьої особи однини та множини наказового способу), синтаксичного числа (однини та множини), синтаксичного роду (чоловічого, жіночого та середнього в минулому часі та умовному способі) і под., другі передають ці граматичні значення як значення відповідних граматичних категорій дієслова синтетично [5, с. 366]. Наприклад, у реченні *Дідусь вівчар* синтаксичні значення теперішнього часу, третьої особи однини дієслівного аналітичного синтаксичного транспозита передає імпліцитно виражена форма аналітичної синтаксичної морфеми-зв'язки *бути*, а в реченні *Дідусь вівчарює* значення граматичних категорій часу, особи та числа морфологічного транспозита зреалізовані в закінченні *-є* (графічно – *-е*), тобто передані синтетично.

На відміну від дієслівних морфологічних транспозитів, яким властиві звичайно повні особові, часові та інші парадигми, деякі дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити належать до утворень неповної особово-часової, родово-часової чи родово-способової парадигми, оскільки зв'язковий компонент як обов'язковий їхній складник може репрезентувати лише певні форми цієї парадигми, переважно третьої особи однини та множини теперішнього і майбутнього часу або родові форми минулого часу, наприклад: *Загальна протяжність річкової сітки області становить 3264 км.* («Єврорегіон Буг : Волинська область»); *За оцінками незалежних експертів, обсяг продажів продукції легкої промисловості в Україні становить близько 10 млрд. грн.* («Дзеркало тижня», 2009); *Узимку добовий максимум опадів становить ... 7 мм* («Ґрунти Волинської області»); *... експорт зернових становитиме 4,4 млрд. дол. у 2008 р.* («Дзеркало тижня», 2008); *... дохід ДП Шахтоуправління «Донбас» у 2010 році становив приблизно 800 млн. грн.* («Коментарі», 2012); *Наприкінці 19 століття ділянка, оточена рукавами Стиру та болотами, становила 31 га.* (Луцьк : Архітектурно-історичний очерк) і т. д.

До синтетичних засобів транспозиції належать спеціальні афіксальні морфеми – суфікси, рідше суфікси та префікси [2, с. 159], що дають змогу завершити другий ступінь частиномовних переходів – морфологічний, який усуває «невідповідність форми слова зайнятій

синтаксичній функції <...> шляхом її заміни іншою, саме тією, яка з цією функцією корелює» [4, с. 52]. Синтетичні засоби, порівняно з аналітичними, у дієслівній транспозиції виявляють значно меншу різноманітність, що, очевидно, і зумовлює нижчу продуктивність морфологічного ступеня переходу інших частин мови у сферу дієслова. Характерно, що дієслівної морфологічної транспозиції у повному вияві зазнають лише деякі лексико-граматичні групи предикативно вжитих прикметників та іменників.

Крім лексико-семантичного фактора, регулятором процесу морфологічного завершення дієслівних транспозиційних переходів є звичайно характер семантичної функції аналітичних синтаксичних морфем або напівморфем. «Перетворення аналітичних синтаксичних дієслів на морфологічні, – за спостереженнями К. Г. Городенської, – відбувається шляхом переведення вихідних вербалізованих іменників та прикметників у позицію кореневої морфemi дієслів та заміни аналітичних синтаксичних морфем і напівморфем відповідними дієслівними суфіксами» [4, с. 55], пор.: *Батько токар* → *Батько токарює*; *Батько був токарем* → *Батько токарював*; *Батько буде токарем* → *Батько токарюватиме*; *Батько був би токарем* → *Батько токарював би*; *Нехай батько буде токарем* → *Нехай батько токарює*; *Волосся стає сивим* → *Волосся сивіє* і т. д. Як бачимо, синтетичні засоби дієслівної морфологізації виступають формально-граматичними та семантичними еквівалентами аналітичних засобів – складників дієслівної аналітичної синтаксичної транспозиції.

До спеціалізованих синтетичних засобів дієслівної морфологічної транспозиції належать передовсім суфікси *-ува-*, *-и-*, *-і-*, *-ну-*, *-а-* та ін., з-поміж яких суфікси *-і-*, *-ну-*, *-а-* виявляють здатність до поєднання з кореневими морфемами прикметникового типу, а суфікси *-ува-*, *-и-* – відповідно з кореневими іменниковими морфемами, наприклад: *Мороз кріпне – лід товстіє* (Усна народна творчість); *Як голова сивіє, то чоловік мудріє* (Усна народна творчість); *Від науки міцніють руки* (Усна народна творчість); [Сніжинки. – І. М.] *густішають, летять з вітром, в'ються в затишку...* (У. Самчук); *А хто буде арбітром* (→ *арбітруватиме*) (В. Симоненко); *... не мірошникує, а голова борошном припала* (Усна народна творчість); *Овес каже: сій мене в грязь – буду я князь* (→ *князюватиму, або княжити*)... (Усна народна творчість). Серед аналізованих синтетичних засобів найвищу продуктивність у відприкметниковій

дієслівній морфологізації виявляє суфікс *-i-*, тоді як у відіменниковій дієслівній морфологізації – відповідно суфікс *-ува-*. Важливо зазначити, що згадані синтетичні суфіксальні засоби – виразники не лише граматичних, а й семантичних функцій відсубстантивних та відад'єктивних дієслівних морфологічних транспозитів. Важливо зазначити, що суфікси відіменникових дієслівних дериватів передовсім указують на наявність у суб'єкта відповідних професійних та інших ознак, а суфікси відприкметникових дієслівних утворень передають набуття предметом або істотою певних ознак.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, аналітичні та синтетичні засоби транспозиції дають змогу виокремити два ступені частиномовних переходів – синтаксичний та морфологічний. Аналітичні засоби дієслівної транспозиції як виразники дієслівних граматичних значень і модифікатори семантики предикативно вжитих іменників, прикметників, числівників і прислівників зумовлюють перехід згаданих частин мови у формально-синтаксичні позиції дієслова – позицію присудка двоскладного речення або співвідносного з присудком головного члена односкладного речення. На ґрунті дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів вибірково, з урахуванням їхньої семантичної специфіки, утворені морфологічні транспозити шляхом переведення предикативно вжитих іменників та прикметників у позицію кореневої морфеми дієслів та перетворення аналітичної синтаксичної морфеми-зв'язки або морфеми-напівзв'язки на відповідні дієслівні суфікси. Співіснування у граматичній структурі української мови дієслівних аналітичних синтаксичних та морфологічних транспозитів засвідчує тенденцію до взаємодії аналітичних і синтетичних засобів транспозиції, сприяє виявленню кореляції їхніх граматичних ознак і семантичних особливостей. Перспективними вважаємо дослідження, присвячені докладній характеристиці аналітичних та синтетичних засобів відіменникової, відприкметникової та інших різновидів дієслівної транспозиції.

Джерела та література

1. Виноградов В. В. Русский язык : грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М. : Высшая шк., 1985. – 640 с.
2. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
3. Вихованець І. Р. Аналітизм у граматичній структурі сучасної української мови / І. Р. Вихованець // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 3–8.
4. Городенська К. Г. Морфологізація транспозиційних переходів слів / К. Г. Го-

роденська // Теоретичні проблеми граматики. – Донецьк : ДонДу, 1995. – С. 51–61.

5. Городенська К. Службові слова-морфеми / К. Городенська // І. Вихованець. Теоретична морфологія української мови: Академ. граMATика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І.Вихованця. – К.: Унів. Вид-во «Пульсари», 2004. – С. 328–373.
6. Дубова О. Семантична спеціалізація синтетичних та аналітичних форм часу (визначення тенденцій) / О. Дубова // Наукові записки. – Випуск ХХ. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 1999. – С. 9–18.
7. Загнітко А. П. Аналітизм у системі дієслівних категорій / А. П. Загнітко // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 25–32.
8. Косенко К. Г. Предикатна основа та семантико-граматична диференціація дієслівних зв'язок в українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / К. О. Косенко. – К., 2009. – 192 с.

Ирина Мельник. Аналитические и синтетические средства глагольной транспозиции. В статье проведено целостное исследование средств глагольной транспозиции, теоретически обосновано уровни их реализации на материале современного украинского литературного языка, определена специфика глагольной транспозиции именных частей речи и наречия. В соответствии с синтаксическим и морфологическим переходом в системе частей речи дифференцированы средства глагольной транспозиции на аналитические и синтетические. Обнаружены и охарактеризованы специализированные и неспециализированные аналитические средства, которые определяют переход существительных, прилагательных, числительных и наречий в формально-синтаксические позиции глагола – позицию сказуемого двусоставного предложения или соотносительного со сказуемым главного члена односоставного предложения, очерчено их грамматическое и семантическое своеобразие. Выделены и описаны синтетические средства – специальные аффиксальные морфемы, а также выяснена их роль в завершении морфологической глагольной транспозиции, которая устраняет несоответствие формы слова занятой формально-синтаксической функции.

Ключевые слова: транспозиция, глагольная аналитическая синтаксическая транспозиция, глагольная морфологическая транспозиция, транспозит, аналитическая синтаксическая морфема-связка, аналитическая синтаксическая морфема-полусвязка, суффикс.

Iryna Melnyk. Analytical and synthetic means of verbal transposition. The article deals with the holistic investigation of means of verbal transposition. The degrees of its realization, which based on the material of modern Ukrainian literary language, are theoretically justified. The specificity of the verbal transposition nominal parts of speech and adverbs are defined. The means of verbal transposition are differentiated into analytic and synthetic according to the syntactic and

morphological degrees of transitions. Specialized and non-specialized analytical means, which predetermine the transition of nouns, adjectives, adverbs and numerals in formal syntactic verb's positions are detected and characterized. Synthetic means – special affixation morphemes are separated and described, their role are elucidated in completing the morphological degree of verb transposition, which eliminates the mismatch of form of the word, occupied by the formal syntactic functions.

Key words: transposition, verbal analytical syntactic transposition, verbal morphological transposition, transpozycje, analytical syntactic linking morpheme, analytical syntactic semi-linking morpheme, suffix.

УДК 811.161.2'282.4

Марек Олейнік

ІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ НАД ХРЕМАТОНІМІЄЮ. ЗАУВАЖЕННЯ ЩОДО НАЗВ ПОЛЬСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ФУТБОЛЬНИХ КОМАНД

У статті проаналізовано значення деяких польських та українських назв футбольних клубів, які в останні роки виступали в Прем'єр-лізі обох держав. Назви клубів поділені на кілька груп: які походять від назв країн, провінцій, міст, регіонів, річок; від назв військових відділень та політичних формацій; які символізують історичні постаті; які походять від знаків, символів, професійних назв; назви, перший компонент яких є буквеним скороченням (аббревіатурою), а другий – назвою міста; назви, пов'язані з машинами, апаратами (покликані показати енергію, силу); які походять від астрономічних явищ; які походять від назв спонсорів. Аналіз продемонстрував, що назви клубів польської та української Прем'єр-ліг, різні щодо їхньої мотивації. Половина назв клубів польської Екстракласи – лексеми, що походять від назв країн, провінцій, міст, регіонів, річок. Майже половина (7 назв) таких команд наявна і в українській лізі. 4 команди в Україні мають професійні назви, а в Польщі це лише «Гурнік» (Забже).

Ключові слова: мовознавство, ономастика, хремадонімія, назви футбольних клубів, футбол.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному мовознавстві постає проблема з'ясування етимології, аналізу та систематизації назв сучасних спортивних команд. У нашій розвідці ми спробуємо з'ясувати, звідки виникли назви основних футбольних клубів Прем'єр-ліги Польщі та України. «Троянда-Експрес» (Гірка Полонка),